

Rat danas

Rat je duboka tema – poput istine, ljubavi, smrti ili božanstva. Na njemu su učili i stjecali iskustvo intelektualci svih područja: politolozi, povjesničari, etičari, filozofi, romanopisci i književni kritičari. No rat nije uvijek isti. Ljudi pišu o ratovima svoga doba i svoje zemlje.

Ratovi moga doba i moje zemlje, Amerike „poslijeratne” polovice stoljeća, vrlo su raznovrsni. Vodili smo Hladni rat, vodimo postkolonijalne ratove i bezbrojne metaforičke ratove protiv, primjerice, „siromaštva” i „droge”. Naša vojska intervenira ovdje i ondje iz raznih humanitarnih i strateških razloga. Današnji rat protiv terorizma sadrži elemente svih tih ratova. Kada ga odredimo kao sukob civilizacija ili načinâ života – svjetovnih i fundamentalističkih, kršćanskih i muslimanskih, modernih i primitivnih – rat protiv terorizma podsjeća na Hladni rat.

Poput Hladnog rata, rat protiv terorizma naizgled je veći od konkretnih sukoba vođenih u njegovo ime. On prelazi okvire zveketa oružja u Iraku ili Afganistanu. Ti ratovi po sebi nalikuju na postkolonijalne i antikolonijalne sukobe od Alžira do Vijetnama. Ako povežemo rat u Afganistanu sa ženskim pravima ili

rat u Iraku s uspostavom demokracije, prizivamo povijest vojnog angažmana radi postizanja humanitarnih ciljeva. U našoj široj političkoj kulturi fraza „rat protiv terorizma” podsjeća na ratove protiv droge i siromaštva kao znak političke energije i usredotočenosti određene vlade. Istodobno, zbog tehnološke asimetrije borbe protiv bombaša-samoubojica precizno navođenim raketama i satelitskim praćenjem rat protiv terorizma kao da je nešto novo, kao i amorfnu prirodu neprijatelja – raspršenih, labavo koordiniranih skupina ili pojedinaca koji se međusobno oponašaju te potiču jedni druge na akciju i u najrazvijenijim i u najnerazvijenijim društvima.

Naravno, strogo uzevši terorizam nije neprijatelj nego taktika. Frazom „rat protiv terorizma” koristimo se ne samo za podcjenjivanje taktike nego i za sažimanje svih tih asocijacija u jedan jedini izraz. Time smještavamo tu borbu u vlastitu suvremenu povijest ratovanja. Ta fraza unosi i strah u projekt i ističe naš širi cilj, borbu razuma protiv nerazuma, načela protiv emocija, duševnog zdravlja naše komercijalne sadašnjice protiv iracionalnosti imaginarne prošlosti. U toj slici branimo samu civilizaciju od onoga što je bilo prije, što je izvan i što bi se moglo dogoditi poslije, ako ne pripazimo.

Određivanje rata retorikom razlikovanja – mi protiv njih, dobro protiv zla – nije ništa novo, kao ni prizivanje povijesti ratovanja nacije kad god njezine vojnike ponovno šalju u rat. Kada ono što činimo nazivamo „ratom”, želimo naglasiti prekid uobičajenog mirnodopskog svakodnevnog života. Rat je drukčiji. Zaritati se znači da je donesena nekakva odluka: vojnik je nadvladao mitrotvorca, mač pero, a ratna strana stranu mira. Razlike među nama sada treba ostaviti po strani zajedno s uobičajenim proračunskim ograničenjima mirnog doba. To je ozbiljno i važno – to

je vrijeme izvanrednih ovlasti i političkog pokoravanja, žrtvovanja i nacionalnog cilja.

Međutim, i u tome je bit, kada danas govorimo o ratu te su se razlike raspale. Međusobni kontinuitet rata i mira mnogo je veći od onoga na što bi ukazivale naše retoričke navike razlikovanja i naša želja da rat bude nešto zaista drugo. Fraza poput „rata protiv terorizma” može prizvati tako mnogo predodžbi upravo zato što se zamaglila razlika između metaforičkih ratova i stvarnih ratnih sukoba na terenu. Razlika između njih mnogo je više taktička tvrdnja nego materijalna činjenica.

To se lakše nazire gledajući unatrag. Uzmimo, primjerice, Hladni rat. Bila je to golema vojna i diplomatska – i gospodarska i ideološka – borba koju su vodile političke, vojne i trgovačke elite obiju supersila dulje od jedne generacije. Istodobno, sve do iznenađujućeg sloma Sovjetskog Saveza, uvijek je bila uvjerljiva uporna tvrdnja da je Hladni rat davno završio, da su mnogi ratovi, koji su potaknuti velikim silama i njihovim intervencijama i koji su, kako se sada prisjećamo, vođeni u njegovo ime – imali svi svoju specifičniju logiku, te da je dug i stabilan mir između blokova i sam bio zamrznut, pa je izraz „Hladni rat” spadao zapravo u donekle starinski politički rječnik za opravdavanje ovog ili onog političkog prioriteta. Odnosima između blokova nije zbog toga upravljalo ratno pravo nego stabilno pravo „koegzistencije”.

Je li bio rat – ili mir? Ako se kao povjesničari osvrnemo na prošlost, mogli bismo tvrditi da je točno i jedno i drugo, jer Hladni je rat svakako bio i titanska globalna borba i razdoblje izvanredne stabilnosti u odnosima između velikih sila. Međutim, tijekom tog razdoblja stručnjaci i političari, obični građani i znanstvenici nisu se mogli složiti što da naglase. A njihova neslaganja utjecala su na politiku. Je li detant bio dramatično

„otvaranje” ili zakašnjelo priznavanje uspostavljenog reda između svjetskih sila? Je li nuklearna pat-pozicija bila kraj povijesti, ili barem povijesti vojne borbe između velikih sila? Ili će taj kraj uslijediti tek kada ubrzamo svoje troškove za naoružavanje do razine koju naš suparnik neće moći izdržati? Budući da su ta pitanja postala predmeti tumačenja povijesti, lakše je razmotriti njihov raspored u nekakvom spektru, pa obraditi one koji zastupaju jedno *ili* drugo kao osobe koje tendenciozno ili pristrano tumače situaciju. Smatramo da možemo nešto reći o nekome tko zastupa jedno mišljenje, a ne drugo – nešto o politici ili osobnosti te osobe. Razlikovanje rata i mira ozbiljna je politička odluka i simbol pristranog stava.

Ima određenih paralela u našem sadašnjem „ratu protiv terorizma”. Jesmo li trebali odgovoriti na događaj 11. rujna kao na napad – ili kao na strašan zločin? Jesu li zarobljenici u Guantananamu neprijateljski borci, zločinci ili nešto posve drugo? To su dijelom taktička i strateška pitanja, koja se odnose na primjerenu ravnotežu našeg kaznenopravnog sustava i oružanih snaga u borbi za sigurnost Sjedinjenih Država. Strateške rasprave o prednostima napada – prenošenja borbe protiv neprijatelja u inozemstvo – odnosno obrane kod kuće podjednako su određene pitanjem je li to zapravo rat u kojem se borimo. No sigurnost je u istoj mjeri osjećaj i činjenica, pa su to i pitanja političkog tumačenja. Možemo zamisliti cijeli spektar stajališta, od ustrajanja na tome da zemlja ostane u ratnom stanju, kod kuće i u inozemstvu, do gledišta da bismo morali tretirati problem samoubilačkih bombaških ili terorističkih napada kao svakodnevni trošak poslovanja, rizik kojim treba upravljati, zločin koji treba sprječavati ili agresivno goniti.

Ukratko, granica između rata i mira postala je nešto o čemu raspravljamo isto toliko koliko i o drugim stvarima na koje

nailazimo, ili još više. Rat je danas i kontinuirano povezan s mirom, ali se izrazito i razlikuje od njega. U smislu politike, razlika je u mjeri. Kakva *ravnoteža* policijske i vojne akcije. Kakva ravnoteža napada i obrane? No te su razlike i pitanja ideologije i političkog opredjeljenja. Rat je danas i činjenica i argument.

Ova knjiga slijedi niti tih dvaju zapažanja – sve veću trajnu povezanost rata i mira s jedne strane i stalno retoričko zagovaranje razlike između njih s druge kako bismo shvatili zbog čega su ratovi našega doba i mjesta jedinstveni. Obje niti vode prema pravu. Zapažanje sveprisutnosti prava u našoj mirnodopskoj kulturi postalo je opća svakodnevnica. Isto vrijedi za rat, a rezultat sve više zbližava rat i mir. Ratovanje je postalo moderna pravna institucija. Dok se pravo sve više pretvara u rječnik međunarodne politike i diplomacije, ono istodobno postaje retorika kojom raspravljamo i utvrđujemo granice ratovanja i ustrajemo na razlikovanju rata i mira ili civila i borca. Pravo je izgrađilo i praktične i retoričke mostove između rata i mira, te je bit njihove povezanosti i diferencijacije.

Kako bismo shvatili – i prihvatili – te trajne veze politike i prakse rata i mira, moramo jasnije shvatiti što to zapravo znači kada kažemo da je ratovanje postalo pravna institucija. Kada razmišljamo o ratu kao o nečemu što se izrazito razlikuje od mira, lako ga je zamisliti i izvan prava. Rat je često iznimka u odnosu na mirnodopsku pravnu kolotečinu; primjerice, ratni čin se u ugovorima redovito svrstava uz ostale „više sile”. Ako na trenutak razmislimo o relevantnosti prava za rat, vjerojatno ćemo se usredotočiti na međunarodna pravila zamišljena za ograničavanje učestalosti rata, od drevne tradicije „pravednog rata” do institucionalnih mehanizama u Povelji Ujedinjenih naroda „radi spašavanja budućih naraštaja od užasa rata”, ili broj-

nih ugovora o razoružanju radi ograničavanja primjene ili raspoloživosti najopakijeg oružja – rasprskavajućih metaka, plina, kemijskog ili nuklearnog oružja, ili pravila humanitarnog prava koja reguliraju postupak s ratnim zarobljenicima ili ranjenicima na bojištu. Vjerojatno ćemo pomisliti da ta pravila dolaze „izvan” rata, ograničavajući i obuzdavajući oružane snage. Mi zamišljamo međunarodno pravo kao općenito humanističku i civilizirajuću silu koja se drži podalje od rata, ocjenjujući ga pravednim ili nepravednim i istodobno nudeći sebe kao kodeks ponašanja radi ograničavanja nasilja na bojnopolju. Štoviše, ovaj cijeli pravni univerzum obično se asocijativno povezuje s Međunarodnim odborom Crvenoga križa, koji i sam nešto posuđuje od neutralnog i humanitarnog imidža svog švicarskog domaćina.

No pravo je relevantno za rat na mnogo drugih načina. Kao i drugi današnji javni i privatni birokratski aparati, vojska danas djeluje u ratu i miru u okruženju bezbrojnih lokalnih, državnih i međunarodnih pravila koja reguliraju korištenje teritorija, mobilizaciju ljudstva, financiranje oružja i logistike te primjenu sile. Ti zakoni mogu oblikovati institucionalni, logistički – pa i fizički – pejzaž u kojem se odvijaju vojne operacije. Današnja je vojska i sama složen birokratski aparat čiji upravljači navikavaju svoje snage na red i organiziraju operacije na temelju pravila. Vojsku su oduvijek držali u stezi pravilima, obično pravnim pravilima. Državni propisi kojima je Nelson držao u stezi Kraljevsku mornaricu kod Trafalgara bili su kruti kao i ondašnje britansko kazneno pravo. Na temelju ratnih propisa (*Articles of War*) čovjeka su mogli objesiti zbog pobune, izdaje ili dezerterstva. Redovita se stega održavala bičevanjem ili udaranjem konopom ili trščanim štapom po leđima.

Zanimljivo je da su se u Nelsonovo doba ta pravila razlikovala i od suvremenih međunarodnih pravnih rasprava o „praved-

nosti” ratovanja i od pravila koja su se primjenjivala u francuskoj i španjolskoj ratnoj mornarici. Otada je vojska složeniji, moderniji birokratski aparat povezan s trgovačkim životom nacije, integriran u civilne i mirnodopske državne institucije, i prate ga isti domaći i međunarodni mediji. S promjenom naših predodžbi o pravu pravila vojnog života stopila su se s međunarodnim zakonima o ratu pa se stvorio zajednički pravni rječnik za ocjenu legitimiteta rata, sve do taktike određenih bitaka. Je li primjena sile bila „nužna” i „razmjerna” vojnom cilju – jesu li civilne žrtve bile zaista „uzgredna šteta”? Teško je shvatiti opseg u kojem je vojska usvojila taj rječnik – pravedan rat, izbor legitimnih ciljeva, razmjerno nasilje i zabranjeno oružje. Pravila se ne drže ni svi vojnici ni svi zapovjednici. Pravila se ne poštuju i zanemaruju se. Pravila se krše. No to je manje čudno od iznenađujućeg načina na koji o legitimitetu rata i nasilju na bojnopolju sličnim pravnim izrazima raspravljaju i vojni profesionalci i vanjski komentatori. Kao takvo, pravo danas oblikuje politiku kao i praksu ratovanja.

U prvom poglavlju ove knjige istražujem politički kontekst u kojem ovo stapanje prava i rata postaje značajno. Oblici što ih poprimaju rat i pravo mijenjaju se s prirodom politike i državničke vještine. Legalizacija naše političke kulture i pojava klase eksperata za globalnu politiku, koji reagiraju na iste medije i govore istim jezikom, promijenile su odnos rata i prava. Tek se u ovom kontekstu može shvatiti na što se misli kada se kaže da su pravnici sve više na prvim crtama s postrojbama ili da pravnici redovito proučavaju planirane ciljeve. To je bio kontekst u kojem su se protivnici sukoba u Iraku mogli, kako se čini, razumno usprotiviti u pravnom smislu. Rat je, govorili su, bio *protuzakoni*. Unatoč svim njegovim doprinosima pravnoj kodifikaciji, bilo bi teško zamisliti Napoleona kako se savjetuje s pravnikom

o odabiru cilja. Na isti način, bilo bi bizarno protiviti se Hitlerovim osvajanjima, a kamoli Holokaustu – prvenstveno zato što su bili *protuzakoniti*.

Pojava snažnog pravnog rječnika za jasno izražavanje humanitarne etike u kontekstu rata zaista je pravo dostignuće proteklih godina. Međutim, što znači činjenica da je vojska mobilizirala humanistički rječnik međunarodnog prava kao strateško sredstvo? Kako bismo se trebali osjećati kada vojska „pravno uvjetuje bojno polje” obavještavajući javnost da *ima pravo* ubijati civile, ili kada naše političko vodstvo opravdava ratovanje jezikom ljudskih prava? Moramo se sjetiti što znači izjava da poštovanje međunarodnog prava „daje legitimitet”. Ona, dakako, znači da je ubijanje, sakaćenje, ponižavanje i ranjavanje ljudi pravno odobreno, dopušteno i opravdano. Istodobno, kako bi same oružane snage SAD-a reagirale na sve intenzivniji zahtjev javnosti da vode rat bez uzgredne štete – ili na tendenciju da se od vojske traži poštovanje sve višeg standarda dok se njezine tehnološke mogućnosti povećavaju?

Ozakonjenje modernog ratovanja ima svoju povijest. Promjene načinâ ratovanja obično se povezuju s političkom poviješću ideja o suverenitetu i naciji, te s promjenama materijalnih i tehnoloških kapaciteta vojne profesije. No promjena prirode ratovanja je i funkcija promjene poimanja prava. U drugom poglavlju ove knjige istražuje se ta povijest. Kada je pravo počelo smatrati *sebe* autonomnom disciplinom, izvan institucija koje je reguliralo, pravne ideje i pravila teže su se infiltrirati u vojnu profesiju ili postajali politički rječnik za ocjenu legitimnosti strategije i taktike. Kada je pravna profesija shvatila pravo kao okvir izrazitih razlika i formalnih granica, bilo je lakše razmišljati o ratu i miru kao o pravnim statusima koji se izrazito razlikuju, razdvojeni formalnom „objavom rata”.

Još 1941. godine Sjedinjenim Državama bilo je, čini se, po sve prirodno početi rat formalnom objavom, kako je to učinio Kongres kao odgovor na Pearl Harbor. U razdoblju neposredno prije dva svjetska rata Sjedinjene su Države pažljivo čuvale svoj formalni status „neutralne” zemlje sve do objave rata. Tvrdnja da je Japan napao Sjedinjene Države bez upozorenja – i bez *objave* rata – kršeći našu neutralnost bila je popularan način izražavanja negodovanja zbog iznenadnog napada. U kasnijim godinama formalni je status neutralnosti oslabio. Štoviše, kad je Izrael preventivno napao iračke nuklearne kapacitete, bilo je mnogo negodovanja – ali ono nije bilo izraženo kao izostanak upozorenja ili objave. Nešto se bilo promijenilo. Potkraj 19. stoljeća pravo je dalo skup kategorija i razlika čije se kršenje moglo smatrati teškom povredom. Te su se kategorije održale sve do sredine prošlog stoljeća i njihovim se razlikovnim rječnikom i danas koristimo. Međutim, opći se legitimitet ratovanja i vojne taktike nije procjenjivao u pravnom smislu prije Drugoga svjetskog rata. Institucionalni pravni proces i odgovarajući doktrinarni rječnik počeli su se razvijati u tu svrhu početkom 20. stoljeća, ali su zaživjeli tek poslije 1945. godine. Kao rezultat, tijekom 20. stoljeća doživljavanje rata u pravnom smislu krenulo je u obrnutom smjeru. Te su se kategorije postupno potpuno razvodnile pa nisu davale povoda za negodovanje, dok je u širem smislu ratovanje postalo pravna institucija.

Tijekom 20. stoljeća antiformalnije i fleksibilnije shvaćanje prava spojilo se s profesionalnijim i birokratskijim shvaćanjem ratovanja, pa je međuodnos prava i rata postao izrazitiji. Isto tako, postalo je mnogo lakše razmišljati o ratu u smislu razmjernosti, odvojenom od mira (kao što su zaraćene strane odvojene od neutralnih sila) političkim prisvajanjem prava na ozbiljno

vođenje rata, a ne nikakvom formalnom ili institucionalnom granicom. Te su promjene bile posebno važne za napore uložene u ograničavanje ratovanja pravom. Humanističkoj pravnoj strategiji usredotočenoj na djelovanje izvan vojske uz istodobno ustrajanje na poštovanju vanjskih humanitarnih normi pridružila su se nastojanja da se u vojsku infiltriraju birokratska pravna ograničenja. Današnji humanitarci stapaju te dvije strategije i nastoje obuzdati ratno nasilje rata oscilirajući između osude izvana i partnerstva iznutra s kolegama u vojsci. Te su strategije u velikoj mjeri uspješne. Vojni profesionalci uviđaju da iste vanjske norme uvjetuju političko okruženje u kojemu se vodi rat i koriste se istim internim normama ponašanja u mobilizaciji i discipliniranju vojnih snaga. Vojni i humanitarni profesionalci govore istim pravnim rječnikom.

Sve je to bilo ugrađeno do kraja Hladnoga rata. Naravno, ota- da se međunarodni poredak dramatično preobrazio. Pojava globalnoga gospodarskog i trgovačkog poretka proširila je ulogu osnovnih pravnih propisa kao strateškog terena za svakakve transnacionalne aktivnosti, uključujući ratovanje. Izrazite granice između političkih i institucionalnih kultura prvoga, drugog i trećeg svijeta rastopile su se, naglašavajući važnost zajedničkoga pravnog jezika svjetskih političkih elita. U godinama nakon pada Berlinskog zida humanitarne institucije i profesije koje sebe nazivaju „civilnim društvom” brzo su postali istaknutiji igrači na svjetskoj pozornici, naglašavajući značaj svoga humanitarnog rječnika i rječnika ljudskih prava za globalnu političku i pravnu raspravu. Naslijede uspješnih – i nedvojbeno neuspješnih – partnerstva globalnih humanitarnih, diplomatskih i vojnih aktera tijekom proteklog desetljeća zakomplikiralo je sve njihove odnose do sve većeg zajedništva u pravnom rječniku.

Nije ništa novo što se istodobno promijenila i sama priroda ratovanja. Drugi svjetski rat – „totalni” rat u kojemu su velike sile mobilizirale goleme armije i upotrijebile sve svoje industrijske i gospodarske resurse kako bi porazile i okupirale neprijateljske države – nije više prototip. Stručnjaci se ne slažu kad su posrijedi najvažnija obilježja ratova koji su uslijedili. Naši se ratovi danas rijetko vode između približno ekvivalentnih država ili koalicija velikih industrijskih sila. Oni se češće događaju na periferiji svjetskog sustava između suparnikâ posve različitog institucionalnoga, gospodarskog i vojnog kapaciteta. Vojska se sve više obučava za zadaće koje su daleko od konvencionalne borbe. To su lokalna diplomacija, prikupljanje obavještajnih podataka, humanitarna obnova, održavanje urbanog reda i rutinske zadaće lokalne uprave. Još je nejasnije gdje rat počinje i gdje završava – odnosno koje su aktivnosti borba, a koje „gradnja mira”. U borbi su neprijatelji raspršeni i presudan angažman je rijedak. Kako se čini, bitka je istodobno intenzivno lokalna i na nov način globalna dok neformalne mreže simpatizera iskorištavaju financijsku i komunikacijsku infrastrukturu globalnoga gospodarstva kako bi ovdje ili ondje primijenile silu, ili dok globalni satelitski sustavi vode precizno streljivo od srca savezne države Missouri do predgrađa Kabula. Čini se da i samo nasilje slijedi sheme koje su razumljivije u proučavanju epidemiologije ili pomodne kulture nego u praćenju vojne strategije. Političke, kulturne i diplomatske sastavnice ratovanja u cjelini – i globalno u sferi bitke – postale su izrazitije.

U trećem poglavlju ove knjige istražuje se važnost ozakonjenja rata za razvoj tih događaja. Kako su mnogi u našoj vlastitoj vojsci već dobro shvatili, postoje nove mogućnosti kreativne strategije. Oni imaju izraz za vođenje rata sukladno pravu – „ratovanje pravom”¹ [„*lawfare*”, riječ skovana po analogiji s riječi

„warfare”, ratovanje.; *op. prev.*]. Štoviše, naše tehnološki sofisticirane snage i raspršene skupine terorista i pobunjenika protiv kojih se one bore mogu posve drukčije iskoristiti pravo kao potencijalno oružje u današnjim asimetričnim ratovima. Istodobno, legalizacija ratovanja nudi nove mogućnosti onima koji nastoje ograničiti primjenu i nasilnost vojne sile. Milijuni ljudi prosvjedovali su protiv iračkog rata obodreni tvrdnjom da je rat bio protuzakonito kršenje Povelje Ujedinjenih naroda.

No ne nude se samo mogućnosti. U posljednjem dijelu knjige usredotočujem se na ono što se može izjaloviti kada se humanitarni i vojni planeri služe istim pravnim strateškim rječnikom – izjaloviti i u smislu čovječnosti i u smislu ratovanja. Razmjerno stabilno suvremeno pravno upravljanje ratovanjem izloženo je novom stresu s usponom asimetričnih načina ratovanja. Štoviše, prošlostoljetni model ratovanja, međudržavna diplomacija i međunarodno pravo raspadaju se suočeni s sukobima malog intenziteta i ratom protiv terorizma. No najviše zabrinjava činjenica da je legalizacija ratovanja otežala određivanje trenutka odgovornoga političkog promišljanja u općem procesu kojim humanitarci i vojni planeri zajedno upravljaju suvremenim ratom.